

dlya studentov vysshikh navchalnykh zakladiv III – IV rivniv akreditatsiyi. – Vinnitsa: NOVA KNIGA, 2009. – 416 s.

4. Gegel G.V.F. Fenomenologiya dukha / Georg Vilgelm Fridrikh Gegel. – M.: Nauka, 1959. – 138 s.

5. Nitshe F. Tak govoril Zaratustra / Fridrikh Nitshe. – M.: Mysl', 1990. – 59 s.

6. Semenyuk E.P., Melnik V.P. Filosofiya suchasnoy nauki i tekhniki / Semenyuk E.P., Melnik V.P. – L'viv: Svit, 2006. – 152 s.

7. Khamitov Nazir, Krylova Svetlana. Metaantropologiya kak filosofiya moralnogo vospitaniya v usloviyakh multikulturnogo mira [Elektronnyy resurs] / Nazir Khamitov, Svetlana Krylova. – Rezhim dostupa: aphy.net/texts/578–International–cooperation

8. Kostyleva Natal'ya. Metaantropologiya i systemnye transformatsiyi sovremennoho gumanitarnogo znaniya [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: suchasnaosvita.blox.ua/2014/02/Metaantropologiya–i–sistemnye–transformatsii.html

9. Spirkin A.G. Filosofiya: Uchebnik dlya tekhnicheskikh vuzov. – M.: Gardariki, 2003. – 368 s.

Масаєв М. В., доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціальних наук, РВНЗ “Кримський гуманітарний університет” (Україна, Ялта), mikhail-masaev@yandex.ru

Про деякі интенції холистичної філософії науки

Стається питання осягнення феномену холистичної філософії науки в ракурсі “вічних” проблем філософської гносеології. Актуальність проблеми, котра поставлена, не викликає сумніву, а новизна її розкриття з залученням цікавих питань метаантропології робить її відкритою для подальшого вдосконалення. Таким чином, поставлена проблема осягнення феномену холистичної філософії науки в ракурсі проблем метаантропології може відкрити не тільки нові горизонти подальших плідних наукових пошуків у даних напрямках, але й затвердити нові критерії у системі понятійно–категоріального апарату філософської науки на сучасному етапі.

Ключові слова: холистичний, філософія науки, метаантропологія.

Masayev M. V., Doctor of Philosophical Sciences, Professor of Philosophy and Social Sciences Department of RHEI “Crimean Humanitarian University” (Ukraine, Yalta), mikhail-masaev@yandex.ru

About some intentions of holistic philosophy of science

In the work the question is risen of the study the phenomenon of the holistic philosophy of science in the context of the “eternal” problems of philosophical gnoseology. The topicality of this problem undoubted and newness of its investigation with actual questions of meta-anthropology makes it open for future works. Thus, the problem of the phenomenon of the holistic philosophy of science studying in the context of meta-anthropology problems is able to open not only new horizons of future scientific researches in given directions, but also affirm the new criterions in the system of notion and category apparatus of the contemporary philosophical science.

Keywords: holistic, philosophy of science, metaanthropology.

* * *

УДК 17.023.36

Додонova В. І.
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії,
Донецький національний університет МОН України
(Україна, Донецьк), dodonovr@mail.ru

КОГНІТИВНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОБРІЇ НАУКИ

Досліджується динаміка становлення науки, її сутність, сучасні тенденції розвитку. Надається аналіз понять раціональність, наукова раціональність, описується дискурс з становлення концепта раціональності. Деталізуються характеристики науки як соціального інституту, виокремлюються види науки як соціального інституту, аналізуються закономірності еволюції науки, зокрема класичний, некласичний, постнекласичний етапи.

Ключові слова: наука, раціональність, когнітивний вимір науки, інституціалізація науки, типи наукової раціональності, класика, некласика, постнекласика.

В сучасному філософському дискурсі виокремлюється два можливих способи осмислення науки як когнітивного (від лат. “cognitive” – знання) конструкта. Перший – трансцендентально–аналітичний, який зосереджує свою увагу на специфіці науки як структури свідомості в її пізнавально–процесуальній

визначеності. Це суто філософський підхід, який спирається на категоріальні ресурси самої філософії більше, ніж на дослідження емпіричного буття науки. Традиція такого розгляду науки сягає своїм корінням часів античності в особах Парменіда, Платона, Арістотеля та Нового часу в особах Декарта, Спінози, Лейбніца. Але найбільш чітко формулювання він отримав в кантівській філософії у вигляді поставлених ним питань: як можлива чиста математика? як можливе чисте природознавство? як можлива метафізика як наука? Цей спосіб ще називають “кантівською” парадигмою філософії науки.

Інший спосіб філософського осмислення науки – синтетично–узагальнюючий, який спирається на емпіричне дослідження науки як особливої соціокультурної реальності, що має специфічні когнітивні, комунікаційні і практичні механізми функціонування і відтворення. Філософія науки в такому розумінні спирається на розробки історії науки, соціології науки, методології науки. Цей тип “філософії науки” був запропонований Огюстом Контом і має назву кантівський. Таким чином, маємо дві стратегії осмислення науки: кантівська – з її вектором запитання – як можлива наука і як вона реально існує, і кантівська: як реально існує наука і як вона можлива. В першому випадку маємо справу з філософією науки як елементом філософської теорії, у другому – як з генералізуючою наукознавчою дисципліною. Іншими словами, проблема постає наступним чином: які характеристики науки – когнітивні чи інституціональні є більш вагомими при дослідженні функціонування науки як феномену. Чи ці названі характеристики є однопорядковими за значенням? Вивчення кореляції двох окреслених парадигм є нагальною проблемою сучасної філософії.

Метою цієї статті є аналіз сутності науки в її когнітивних та інституціональних характеристиках, дослідження динаміки розвитку науки. При висвітленні когнітивного виміру науки мова повинна йти про специфіку наукового знання та відповідний йому тип раціональності; при висвітленні інституціонального виміру – про еволюцію соціального інституту науки.

Пошуком критеріїв раціональності й раціональних засад науки займалися І. Акчурін, У. Бартлі, О. Богомолів, Г. Жданов, Т. Кун, І. Лакатос, В. Ньютон–Сміт, Х. Патнем, Б. Пружинін, Р. Рорті, С. Тулмін, П. Фейєрабенд. Проблеми наукової раціональності була висвітлена в роботах Н. Автономової, К. Делокарова, П. Гайдено, В. Стьопіна, В. Швирьова. Наука як соціальний інститут досліджується в теоретичних доробках М. Малкея, М. Полани, К. Поппера. Вивчення постнекласичного етапу еволюції науки було у фокусі розгляду наступних науковців І. Добронравової, В. Воронкової, Л. Горбунової, В. Лутая, О. Музики, М. Ожевана, І. Предборської тощо.

Звернення до наукової раціональності в якості зразка та найвищого ступеня розвитку раціональності взагалі є виправданим, оскільки наука – це максимально раціоналізована форма духовної діяльності людей, що спрямована на виробництво знань про природу, суспільство і саме пізнання, яка має на меті осягнення істини і відкриття об'єктивних законів на підставі узагальнення реальних фактів і їх взаємозв'язку. Ядром

концепції раціональності є саме наукова раціональність, як логічно обґрунтована форма конститування ідеї всезагальності мірок розуму, ідеї, яка доведена в сфері науки до логіко-методологічної досконалості. Не випадково в класичному природознавстві поняття раціональності збігалося з поняттям науковості.

Слово раціональність походить від латинського "ratio" – розум. У Стародавньому Римі раціональністю вважалося вміння обчислювати, розмірковувати, вимірювати, тобто оперувати з цифрами [1]. Але до римлян термін надійшов від греків, у мови яких існував корінь $\rho\eta\sigma\iota$. О.Ю. Леонтьєва, зокрема, виявила вживання слова "раціональний" у діалозі Платона "Таєтет", в якому філософ розмірковує про співмірність діагоналі квадрату та його сторони [2]. У еллінів поняття мало множини смислів: це – і розум, і доцільність, і вирішення завдання чи проблеми, і конструктивність отриманого або прийнятого рішення, і оцінка ефективності тієї чи іншої роботи, міра її майстерності, і благо [3, с. 8]. Якщо початкові форми раціонального мислення корінілись у міфах – як прагнення пояснити природні процеси через свідомі бажання надприродних сил, то з часом раціональні форми пізнання розвинулися у натурфілософії мілетської школи, числовій філософії піфагорійців, у творчості Сократа, Платона, Аристотеля тощо. Сьогодні слово "раціональність" вживається як синонім слова "науковість". Але за своїм обсягом і змістом поняття "раціональне" ширше, ніж "наукове". Вочевидь, науку можна визначити як різновид раціонального пізнання, враховуючи, що певна раціональність притаманна і позанауковим формам ставлення людини до світу – міфологічній, релігійній, філософській. Проте для цього, в свою чергу, слід визначити *критерії раціональності*. Які ж саме риси належать до їх числа?

У найбільш загальному вигляді раціональність може розглядатися, по-перше, як *адекватність*. Дійсно, раціональність передбачає певну співмірність, відповідність пізнавальних образів реальному стану справ. Навряд чи ми можемо назвати раціональними думки і дії людини, що цілком і повністю відірвані від реальності.

По-друге, зазначена адекватність може розглядатися як запорака того, що раціональні дії призведуть до позитивного результату, до успіху. Отже, раціональне ставлення до світу обов'язково передбачає націленість на *ефективність*, на успішність дій. Непродумані, нерациональні дії інколи також можуть привести до бажаного результату, але такий успіх буде, скоріше виключенням, випадком, навіть дивом. У науковому пізнанні ефективність проявляється, насамперед, як здатність до виправданого прогнозування, до передбачення майбутнього.

По-третє, до числа критеріїв раціональності слід віднести *логічність*. Міркування на підставі аргументованості і доведеності, шляхом побудови умовиводів за певними правилами є базовою настановою раціонального пізнання.

По-четверте, раціональність пов'язана з усвідомленням людиною мети власної діяльності і засобів її досягнення. Тому критерієм раціональності є *цілевідповідність*. Оскільки раціональність передбачає початкову націленість на результат, вона прагне до

мінімізації сторонніх впливів, що можуть цьому завадити. На думку А.Л. Нікіфорова, раціональною є лише та діяльність, що призводить до досягнення цілі. Він пояснює, що раціональність виявляється двомісним предикатом, тобто раціоналісна оцінка завжди дається щодо деякої мети і в повному вигляді повинна виглядати так: "Діяльність Д раціональна по відношенню до цілі Ц". Поза межами названих координат усі розмови про раціональність /нерациональність будь-яких дій втрачають смисл. "Критерієм раціональності діяльності може бути тільки досягнення мети: якщо мета досягнута, дії і засоби були раціональні; якщо ж мета не досягнута, дії не були раціональні, хоча вони могли бути шляхетними, красивими і т.п." [4, с. 238].

По-п'яте, на роль критерію раціональності може претендувати *рефлексивність*, тобто здатність суб'єкта до усвідомлення сенсу власних думок і управління власною поведінкою. Психологи доводять, що людина мислить переважно автоматизмами, стереотипами, шаблонами, майже не витрачаючи зусиль для усвідомлення ситуації. Навпаки, раціональність передбачає наявність "мисленнєвого зусилля". Рефлексивність передбачає не лише цілевідповідність і адекватність, а й самоконтроль над протіканням процесу мислення і діяльності, над проходженням всіх його етапів – від постанови мети до оцінки ефективності.

Раціональність передбачає альтернативність, можливість вільного вибору певного способу дії та критичне ставлення до наукових ідей і теорій. Власно кажучи, наукові системи-теорії, дослідницькі програми постійно перебувають в ситуаціях раціональної критики. Функціонування цих систем – безперервне подолання опору як з боку досліджуваних об'єктів, так і з боку конкуруючих систем. "Раціональний шовінізм" ("моя теорія краща від усіх") та "раціональний панкритицизм" ("моя теорія також піддається критиці як і всі інші") – ось ті позиції, в яких функціонує наукова раціональність" [5, с. 70].

Отже, критеріями раціональності можна вважати наступні характеристики: адекватність, ефективність, логічність, цілевідповідність, рефлексивність. "Мислення тоді виходить на свою найвищу, раціональну ступінь, – пише Н.С. Мудрагей, – коли його дії набувають характеру усвідомленості, систематичності, строгої впорядкованості і здійснюються в понятійній формі. До названих ознак раціонального слід додати такі, як загальнозначущість, об'єктивність, закономірність, обґрунтованість і доцільність" [6, с. 11–12]. Б.С. Кримський вважає, що раціональність може бути пояснена як орієнтація на мірки розуму, здатність до мотивованого вибору (рішень, можливостей, дій, альтернатив) відповідно до певних порогових (міровизначених) чи нормативних (якісних) обмежень, які можуть бути сформульовані у вигляді певної системи принципів [7, с. 157–165].

Проблема наукової раціональності була сформульована К.Поппером, який цей термін пов'язував з відокремленням наукового знання від позанаукових джерел, що можуть міститися в тому чи іншому дослідженні і взагалі від усієї сфери ненаукового. Раціональність в науці розглядається в плані технології реалізації окремих парадигм і

дослідницьких програм, як внутрішньопарадигмальна раціональність, норми і критерії якої діють тільки в рамках відповідної концептуальної системи. Фактично за науковою раціональністю був закріплені статус методу дослідження, який дозволяє говорити про певну оцінку тих чи інших наукових та ненаукових тверджень. Але якщо існує специфічна наукова раціональність, то повинна існувати і інша раціональність – ненаукова. І дійсно, сьогодні чимало пишуть про процес партикуляризації раціональності, її розпад на окремі складові. Йдеться про економічну, політичну, правову, етичну, античну, середньовічну, новоевропейську, сучасну раціональність тощо. “Загострена увага істориків і філософів науки до наукових революцій, що змінюють самі критерії раціонального знання і в цьому сенсі нагадують, згідно з концепцією Т.Куна, щось на кшталт “переключення гештальту”, призвело до встановлення плюралізму історично мінливих форм раціональностей. *Замість одного розуму виникло багато типів раціональностей*” [8, с. 8].

Релятивізація часткових раціональностей обертається абсурдом, коли будь-яке мислення, будь-яка поведінка, навіть алогічна, містична, інтуїтивна розглядаються як раціональні. Така релятивізація різко протистоїть розумінню раціональності як ґрунтовної цінності культури, що передбачає усвідомлений пошук універсальних глибинних основ адекватного вписування людини в оточуюче її середовище.

В сцієнтистських (позитивістських і постпозитивістських) доктринах під раціональністю розуміється внутрішньо-наукова логічність, тоді як соціальні уявлення про раціональність ігноруються. В антисцієнтистських концепціях заперечується раціональність науки, в тому числі претензії її логічного апарату на раціональність. Раціональність шукається поза наукою, але й тут заявлена вимога нових когнітивних критеріїв у раціональності, пов'язаних з розширенням пізнавальних засобів науки за рахунок образних інтуїтивних засобів. Між цими полюсами – визнання або когнітивних, або соціальних критеріїв раціональності – розташовані концепції, в яких означене розуміння їх єдності. Отже, суто когнітивні обрії науки повинні бути доповнені соціокультурними факторами. Сучасна наука своїми економічними, технологічними, інституційними зв'язками як ніколи жорстко вплетена в практичну діяльність, в систему “наука-техніка-технологія”. Суспільство висуває вимоги до наукової діяльності, що полягають в наявності не просто когнітивних новацій, а максимально корисних інновацій, які можуть бути реалізовані завдяки певній системі організації і управління наукою як особливою соціальною структурою, особливим соціальним інститутом.

Інституціалізація є процесом визначення та закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, яка здатна діяти і напрямку задоволення деякої суспільної потреби. Так, передінституціональна фаза багата на випадковості, на ризиковані евристичні прориви, на експериментальну поведінку, що може не підтримуватися більшістю членів суспільства. Конкретно для науки передінституціональний розвиток був полем

самореалізації пізнавальних потреб окремих індивідів, які були, скоріше, винятком з норм, ніж самими нормами. Він характеризувався нерозривною єдністю наукового і філософського пізнання. На думку окремих науковців, філософія початково містила в собі у нерозчленованому вигляді всю сукупність отриманих на той час знань про першопричини всього суцього та “загальні підстави”, про окремі природні феномени, про життя людей та історію людства, про сам процес пізнання. Інакше кажучи, елементи, передумови, паростки майбутньої науки зароджувались в надрах іншої форми суспільної свідомості, вони ще не виокремились з неї як самостійне та самодостатнє ціле. Передінституціональним періодом розвитку науки слід вважати визрівання наукового знання в цивілізаціях Стародавнього Сходу, античності, Середньовіччя. “В античний і середньовічний періоди, – писав В.П. Кохановський, – існували лише елементи, передумови, “шматочки” науки, але не сама наука..., яка виникає лише у Новий час, в процесі відмежування науки від традиційної філософії”. Причина такого становища, на його думку, полягає не в тому, що до Нового часу не було таких великих вчених як Коперник, Галілей, Кеплер, Ньютон та інш., але в тих реальних суспільно-історичних, соціокультурних факторах, які ще не створили об'єктивних умов для формування науки як особливої системи знання, своєрідного духовного феномена і соціального інституту – у цій “цілісній триєдності” [10, с. 8]. Наука плідно розвивається тільки на певному рівні соціально-економічного поступу суспільства, коли виникає потреба в наукових знаннях, і на певному рівні культурного прогресу, який формує сприятливу атмосферу для виникнення і розвитку знань. Хронологічно інституціалізація науки відбувається наприкінці XVI – на початку XVII століть, що було пов'язано із розвитком промисловості, становленням капіталістичних відносин, з першими буржуазними революціями (Нідерландською 1566–1609 та Англійською 1642–1649 років). Якщо у середньовіччі паростки наукового знання були розчинені у ефірі релігійного світогляду і вченим не було дозволено виходити за межі, встановлені церквою, то новонародженій буржуазії потрібна була повноцінна наука, тобто така система знань, яка б досліджувала реальні властивості фізичних тіл і прояви сил природи. Зрозуміло, що найбільш затребуваними були знання, що сприяли розвитку промисловості і будівництва, гірничої і військової справи, торгівлі і мореплавства. Астрономія, фізика, хімія набувають небувалого раніше розвитку. Яскравими постатями у науці XVI–XVII століть були Дж. Бруно, М. Коперник, Г. Галілей, І. Кеплер, І. Ньютон, Ф. Бекон, Р. Декарт, Дж. Локк, Г. Лейбніц. Основним завданням науки відтепер стає не “обплетення опонента аргументацією”, як це було у схоластів, а вивчення – на підставі реальних фактів – самої природи, об'єктивної дійсності. Тому не дивно, що такі поняття як “наука” та “природознавство” у цей час фактично ототожнювались [10, с. 10]. Отже, інституціалізована наука є продуктом новоевропейської культури. Процес інституціалізації науки у Новий час супроводжувався диференціацією наукового знання, яка відбувалась принаймні за трьома напрямками: по–

перше, в рамках філософії вичленовувались онтологія, гносеологія, натурфілософія, логіка, філософія історії тощо; по-друге, наука (=експериментально-математичне природознавство) відокремлювалась від філософії; по-третє, в межах самої науки формувались такі дисципліни як механіка, астрономія, фізика, хімія, біологія. Але й у наступні епохи не припинявся процес вдосконалення соціального інституту науки. Перехід від передінституціональної фази розвитку науки до інституціональної передбачає наявність розгалуженої системи, структура якої включає наступні складові: науковців, об'єднаних у відносно замкнену корпоративну групу; доволі стійкі і цільні інтереси; ресурсну базу, фінанси тощо; інструментарій досліджень; установи, які забезпечують підготовку науковців та підтримують їх кваліфікаційний рівень; засоби комунікації і спілкування як міждисциплінарного, так і внутрішньодисциплінарного рівнів (симпозіуми, конференції, читання); етос науки – професійні норми, кодифікатори і моральні регулятиви індивідуальної і корпоративної діяльності вчених. За підпорядкуванням наукових установ виокремлюють: академічну науку; відомчу науку; виробничу науку; університетську науку. У кожній з названих сфер функціонування соціального інституту науки має власну специфіку. Наприклад, *академічна система* – початково некомерційна, відкрита, спрямована на розвиток фундаментальної науки, розповсюдження та популяризацію наукових знань як таких. Слово “академія” (грец. ‘Ακαδημία) походить від ім'я міфічного героя Академа, на честь якого був названий сад, де у IV ст. до н.е. читав лекції своїм учням Платон. Згодом цей навчальний заклад отримав назву Платонівської Академії, яка проіснувала до 529 р. н.е. Окрім неї у передінституціональний період розвитку науки можна згадати аристотелівський Лікей (Ліцей), Александрійській Мусейон, “Будинок мудрості” в Багдаді (IX ст.), Академію Мамуна в Хорезмі (XI ст.). В епоху Ренесансу Марсіліо Фічіно відродив Платонівську академію у Флоренції. Всі ці установи виконували подібні функції та мали переважно гуманітарну спрямованість. А з XVII століття в країнах Західної Європи за підтримки монархів починають виникати чисельні наукові товариства, головною метою яких є розвиток природознавства: Королівське товариство в Лондоні (1660), Академія наук в Парижі (1666), Пруська Академія наук в Берліні (1700). Фактично це були “клуби за інтересами”, в яких науковці обговорювали власні доробки, публікували результати досліджень, присуджували звання академіків та призначали винагороди. В Росії Академія наук була започаткована Петром I у 1724 році, але вона була побудована на інших принципах. Тут академіка вважались державними службовцями, отримували постійне жалування та повинні були вести постійну наукову роботу. Наука вважалася державною справою. Саме такий підхід запропонував В.І. Вернадський під час організації Української Академії наук у 1918 році [Див.: 11]. Сьогодні академії існують майже у всіх розвинутих країнах та тісно співпрацюють одна з одною.

Відомча наука підпорядковується окремим міністерствам (відомствам) і спрямована на розвиток

прикладного знання. Власні науково-дослідні інститути (НДІ) установи мають, зокрема, міністерства ядерної енергії, хімічної промисловості, паливно-видобувної промисловості, транспорту, але чи не найбільше розповсюдження відомча наука набула у зв'язку з розвитком військово-промислового комплексу. Не є таємницею, що саме в межах відомчої науки реалізовувались такі масштабні проекти як створення атомної бомби та запуску космічних ракет. Тому принципи організації відомчої науки багато в чому є протилежними академічним принципам. Якщо в академічній науці знання створюється для того, щоб воно з максимальною швидкістю набуло розповсюдження серед найбільшої кількості людей, то відомча наука, навпаки, передбачає, що про висновки досліджень вкрай обмежена кількість осіб. Якщо у академічній науці панує дух конкуренції ідей і методів, то у відомчій науці рішення приймає конкретно визначена відповідальна особа. Якщо в академічній науці успіх науковця залежить від його власної ініціативи, рішучості і працездатності, то у відомчій науці на перше місце виходять комунікативні здібності, вміння працювати у колективі, терпимість тощо.

Виробнича наука ще більше, ніж відомча, сконцентрована на вирішенні прикладних, технологічних проблем. Інституціонально виробнича наука репрезентована різного роду лабораторіями на заводах. Виробнича наука повинна сприяти впровадженню інновацій, нових форм організації процесів, технологій, раціоналізаторських пропозицій на виробництві. На цьому рівні вчені дорівнюють промисловим виробникам, а сама наука перетворюється в цех, де розробляються та впроваджуються нові ідеї.

Нарешті, не слід забувати, що у розвитку науки традиційно важливу роль грає вища школа. У провідних західних країнах наука “твориться”, насамперед, в університетах і приносить чималий прибуток. Університетська наука є потужним інноваційним ресурсом розвитку всієї системи освіти. За сучасних умов традиційної ролі вищих навчальних закладів – передачі суспільству знань у формі навчання та підготовки фахівців для задоволення суспільно значущих потреб – стає явно недостатньо. Сучасний університет може і повинен безпосередньо впливати на розвиток фундаментальних знань і практично націлених інновацій. Тому невід'ємною складовою реформування вищої школи має бути стимулювання науково-дослідної діяльності студентів. Інтеграція науки і освіти у живому навчальному процесі сприяє підвищенню якості підготовки кадрів, розвитку творчої ініціативи молоді, її активної участі у вирішенні питань, пов'язаних з винахідницької та раціоналізаторської діяльністю, пошуку ефективних, передових, нестандартних рішень наукових і технічних проблем. В епоху інноваційного розвитку суспільства на ринку інтелектуальної праці стають необхідними і затребуваними фахівці, які володіють не тільки високими професійними знаннями, а й навичками організаційної, виховної, управлінської роботи, мають власне науковий світогляд.

Водночас, існує стійка тенденція до зближення всіх інституціональних форм науки. Соціокультурні трансформації призвели до того, що ставлення до неї у

всесвітньому масштабі змінилося з захопленого на стримане. Наукове пізнання підпорядковується вимогам ефективності та негайного попиту на ринку. В результаті жага пізнання поступається духу підприємництва. Останньому також властиві творчі пориви. Але вони не тотожні науковій творчості, науці як безкомпромісному пошуку істини. Роберт Мертон вважав, що наука як соціальна структура спирається в своєму функціонуванні на чотири ціннісні імперативи, а саме: універсальність, колективізм, безкорисливість та організований скептицизм. Пізніше цей перелік був доповнений ще двома характеристиками – раціоналізм та емоційна нейтральність.

Концентрація вчених та інтеграція наукової праці істотно прискорили циркуляцію ідей в науковому співтоваристві. Величезні людські ресурси, колосальні матеріальні витрати, різноманіття установ, що характеризують “велику науку”, створюють враження, що виробництво наукових ідей поставлено “на потік”, індустріалізовано, стало справою колективної творчості і з технологічної точки зору все більше наближається до виробництва речей. Однак, це обернулось парадоксом, про який Петро Капиця писав: “наука перетворилася на продуктивну силу, ставши більш багатою і водночас поневоленою”. Багатство, здобуте прикладною наукою, стало платою за втрату академічної свободи і відхід від ідеалу безкорисного пошуку істини.

Загальна тенденція комерціалізації науки істотно видозмінює дослідницькі пріоритети. За деякими оцінками, до 40% вчених зайняті у вирішенні наукових проблем, пов’язаних з військово–промисловим комплексом. До того ж, зростає кількість наукових центрів, що належать транснаціональним корпораціям (ТНК). Науковці всього світу працюють над створенням розробок для IBM, Motorola, Siemens та інших гігантів. Пріоритети наукової діяльності даних структур відмінні від їх аналогів в університетах. Для більшості наукових центрів, залежних від ТНК, пріоритет конкурентоспроможності є провідним мотивом при виборі предмета досліджень. Так, дослідні центри фармацевтичних компаній швидше поглиблюються у вивчення показань до застосування ліків, ніж зосередяться на дослідженні віддалених побічних дій новоствореного препарату.

Підсумовуючи матеріал, слід зазначити, що наука – це своєрідний соціальний символ, соціальна змінна, яка завжди має різний когнітивний і соціальний зміст залежно від соціокультурного контекста епохи. Наука як тип раціональності і соціальний інститут епохи Нового часу, безумовно, інша, ніж сучасна постнекласична наука з її орієнтацією на великі системи, що самоорганізуються та синергетикою як науковою парадигмою їх вивчення. Зміна наукових картин світу супроводжувалася докорінними трансформаціями нормативних структур досліджень, а також філософських підстав осмислення науки. Постнекласичній науці притаманні наступні ознаки: поступове стирання меж між науковим та позанауковими формами знання; домінація мовленнєвих проблем (дискурсивна практика та нарративістика); відсутність єдиної істини; трансформація ідеалу ціннісно–нейтрального

дослідження, що передбачає включення аксіологічних факторів до пізнавальних положень; ускладнення об’єкта наукового дослідження. До того ж, наука, як і інші форми духовно–практичного ставлення людини до світу, є не лише “чистим знанням”, а й соціально–історичною діяльністю. Тому філософія як форма суспільної свідомості повинна зробити предметом свого аналізу розгляд науки як цілісної системи в її антропологічному вимірі, нести відповідальність за науку перед людством. Філософи науки впевнені, що докорінні зміни в науці завжди супроводжувалися більш інтенсивним поглибленням в її філософські підстави, і кожен, хто хоче домогтися розуміння сучасної науки, повинен глибоко зануритися і в філософську спадщину.

Список використаних джерел

1. Додонова В.І. Постнекласичний дискурс соціальної раціональності: [монографія] / В.І. Додонова. – Донецьк: Вид–во ДонНУ, 2011. – 345 с.
2. Леонтьева Е.Ю. Рациональность и ее типы: генезис и эволюция: учебное пособие / Е.Ю. Леонтьева. – М.: Изд–во Московского психолого–социального института, Воронеж: Изд–во НПО “МОДЭК”, 2006. – 254 с.
3. Узбек К.М. Научное и философское наследие Эллады: [монография] / К.М. Узбек, Е.К. Щетинина. – Донецк: ДонНУЭТ, 2009.
4. Никифоров А.Л. Соотношение рациональности и свободы в человеческой деятельности / А.Л. Никифоров // Исторические типы рациональности [отв. ред. В.А. Лекторский]. – М.: Институт философии РАН, 1995. – Т.1. – С.282–298.
5. Порус В.Н. От анализа научной рациональности – к исходному пункту философии человека / В.Н. Порус // “Рационализм и культура на пороге третьего тысячелетия”. Приветствия и пленарные доклады III Российского философского конгресса (16–20 сентября 2002 года, Ростов–н/Д). – М.: Московский философский фонд, 2003. – С.63–73.
6. Мудрагей Н. Рациональное и иррациональное. Историко–теоретический очерк / Н.Мудрагей. – М.: Наука, 1985.
7. Кримський С.Б. Під сигнатурою Софії / С.Б. Кримський. – К.: Вид. Дім Києво–Могилянська академія, 2008. – 367 с.
8. Рациональность на перепутье: в 2–х кн. / [отв. ред. П.П. Гайдзенко]. – М.: РОССПЭН, 1999. – Кн.2. – 1999. – 464 с.
9. Фролов С.С. Социология. Учебник. Для высших учебных заведений / С.С. Фролов. – М.: Наука, 1994. – 256 с.
10. Кохановский В.П. Философия науки. Учебное пособие / В.П. Кохановский, В.И. Пржиленский, Е.А. Сергодеева. – Изд–е 2–е. – М.: ИКЦ “МарТ”, Ростов н/Д: Издательский центр “МарТ”, 2006. – 496 с.
11. Додонов Р.А. У истоков Украинской Академии наук: В.И. Вернадский и М.С. Грушевский // Ноосфера і цивілізація. – Донецьк: ДонНТУ, 2009. – Вип.7 (10). – С.15–27.
12. Степин В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин. – М.: Прогресс–Традиция, 2003. – 744 с.

References

1. Dodonova V.I. Postneklasychnyi diskurs sotsial'noi ratsional'nosti: Monografiya / V.I. Dodonova. – Donetsk: DonNU, 2011. – 345 s.
2. Leont'eva E.Y. Ratsyonal'nost' i ee typy: henezys i evolyutsiya: uchebnoe posobie. – M.: Izd–vo Moskovskogo psikhologo–sotsyal'nogo instituta, Voronezh: Izd–vo NPO “MODJEK”, 2006. – 254 s.
3. Uzbek K.M. Nauchnoe i filosofskoe nasledie Ellady: [monografiya] / K.M. Uzbek, E.K. Shchetinina. – Donetsk: DonNUJeT, 2009.
4. Nikiforov A.L. Sootnosheniye ratsyonal'nosty i svobody v chelovecheskoi deyatel'nosti / A.L. Nikiforov // Istoricheskie typy ratsyonal'nosti [otv. red. V.A. Lektorskiy]. – M.: Institut filosofiyi RAN, 1995. – T.1. – S.282–298.
5. Porus V.N. Ot analiza nauchnoi ratsyonal'nosti – k ishodnomu punktu filosofiyi cheloveka / V.N. Porus // “Ratsyonalizm i kul'tura na porohe tret'ego tysyacheletiya”. Pryvetstviya i plenarnye doklady III Rossiyskogo filosofskogo kongressa (16–20 sentyabrya 2002, Rostov–n/D). – M.: Moskovskiy filosofskiy fond, 2003. – S.63–73.

6. Mudragey N. Ratsyonal'noe i irratsyonal'noe. Istoriko-teoretycheskiy ocherk / N.Mudragey. – M.: Nauka, 1985.
7. Krymskiy S.B. Pid syhnaturoyu Sofii / S.B. Krymskiy. – K.: Vid. Dim Kievo–Mogilyans'ka akademiya, 2008. – 367 s.
8. Ratsyonal'nost' na pereput'e: v 2-kh kn. / [otv. red. P.P. Haydenko]. – M.: ROSSPEN, 1999. – Kn.2. – 1999. – 464 s.
9. Frolov S.S. Sotsyologiya. Uchebnik. Dlya visshykh uchebnykh zavedeniy / S.S. Frolov. – M.: Nauka, 1994. – 256 s.
10. Kokhanovskiy V.P. Filosofiya nauki. Uchebnoe posobyе / V.P. Kokhanovskiy, V.Y. Przhylenskiy, E.A. Serhodeeva. – Izd-e 2-e. – M.: YKTs “MarT”, Rostov n/D: Izdatel'skiy tsentr “MarT”, 2006. – 496 s.
11. Dodonov R.A. U istokov Ukraynskoї Akademii nauk: V.I. Vernadskiy i M.S. Grushevskiy // Noosfera i civilizatsiya. – Donetsk: DonNTU, 2009. – Выр.7 (10). – S.15–27.
12. Stepin V.S. Teoreticheskoe znanie / V.S. Stepin. – M.: Progress–Traditsiya, 2003. – 744 s.

Dodonova V. I., Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Chair of Philosophy of Donetsk National University (Ukraine, Donetsk), dodonovr@mail.ru

Cognitive and institutional perspectives of science

The article investigates the dynamics of development of science, its essence, modern trends. The analysis of the concept of rationality, scientific rationality, described the formation of discourse concept of rationality. Details the characteristics of science as a social institution, distinguished kinds of science, analyze patterns evolution of science: classical, nonclassical, postnonclassical stage.

Keywords: science, rationality, cognitive dimension of science, the institutionalization of science, scientific rationality types, classic, neclassic, postnonclassic.

Доданова В. І., доктор філософських наук, професор кафедри філософії, Донецький національний університет МОН України (Україна, Донецьк), dodonovr@mail.ru

Когнитивные и институциональные горизонты науки

Исследуется динамика развития науки, ее сущность, современные тенденции развития. Дается анализ понятия рациональность, научная рациональность, описывается дискурс становления концепта рациональности. Детализируются характеристики науки как социального института, выделяются виды науки, анализируются закономерности эволюции науки: классический, неклассический, постнеклассический этапы.

Ключевые слова: наука, рациональность, когнитивное измерение науки, институционализация науки, типы научной рациональности, классика, неклассика, постнеклассика.

* * *

УДК 321+101.8

Карпенко С. Р.

здобувач кафедри філософії, Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара (Україна, Дніпропетровськ), sr.karpenko@meta.ua

ДИСКУРСИВНА ВЗАЄМОДІЯ ВЛАДИ І МАС: ФІЛОСОФСЬКИЙ ЗМІСТ І ЗНАЧЕННЯ У ХХІ СТОЛІТТІ

Вивчається дискурсивна взаємодія влади і мас як чинника відображення позицій представників елітарних і масових верств у сучасній соціальній онтології. Розглядається вплив інформатизації на філософське осмислення комунікації влади і маси, обґрунтовується, що дискурс влади і дискурс мас виступають автономними утвореннями, які перебувають в процесі пошуку взаємодії. Вивчається модальність тоталітарного дискурсу влади і мас. Метою статті є встановлення змісту філософського аспекту специфічних рис дискурсу як процесу висловлення позицій відносно влади і мас. Доводиться, що дискурсивна взаємодія виступає одним з ключових концептів для розкриття філософського змісту можливої мовленевої поведінки владних суб'єктів мовлення. Встановлено, що раціональний погляд на дискурсивні дії влади формує певну частину суспільства, яка опозиційно ставиться до її висловів. Стверджується, що неконформізм у постмодерному суспільстві є засобом індивідуального протесту та породження нових філософських смислів у ставленні людини до влади і оточуючої дійсності, яку влада прагне закодувати. Розглянуто філософське значення посередницького дискурсу експертних спільнот у контексті розвитку дискурсивної взаємодії влади і маси.

Ключові слова: дискурс влади, дискурс мас, атомізація особистості, постмодерна людина, масовий світогляд.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Перетворення в суспільстві ХХІ століття висувують на

перший план взаємодії політичних еліт і мас в багатьох вимірах людської свідомості. Філософський аспект даної взаємодії актуалізується через потребу вирішення традиційних філософських питань буття людини та суспільства. В межах взаємодій влади і мас в інформаційному суспільстві стає наочним традиційним співвідношення одиниці людини, як одиниці суверенного суб'єкта мислення і людини множини, яка стандартизується в умовах мережних структур та реакцій на них. Дискурсивна взаємодія влади і масового суспільства у минулому відображалася на основі філософських та філософсько–психологічних аспектів функціонування натовпу як особливої реальності. Наприкінці ХХ – початку ХХІ століття виникає нова соціально–філософська ситуація, коли натовп набуває кібернетичної природи і кіберспільнота через дискурсивні засоби, інтерактивність та маніпуляцію впливає на індивідуальну позицію кожної людини. Стандартним відгуком людини інформаційної доби на оточуючі події у суспільстві на глобальному та локальному рівнях стають усереднені реакції, які проявляються у висловлюваннях, що у сукупності становлять дискурс мас стосовно влади та її функціонування, а також дискурс владних речників стосовно населення та природи сучасного масового суспільства. Проблемою статті виступають особливості філософської інтерпретації дискурсивної взаємодії влади і мас у сучасному (постсучасному) суспільстві.

Серед останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми, чільне місце посідають розробки вітчизняних вчених, у яких реалізовані дисциплінарні (галузеві) підходи до специфіки дискурсу влади. Такими роботами є стаття О.В. Бакун [2], у якій розкрито вплив дуалістичних світоглядів на дискурс української преси, О.М. Кочубейник [7] вивчає автентичність особистості та трансформація дискурсу соціальності у контексті постмодерну, А.А. Таран [9] досліджує суспільно–політичний дискурс на основі термінологізація лексики. Одночас формування цілісного уявлення про філософське значення дискурсів влади і мас потребує подальших зусиль.

Метою статті є встановлення філософського змісту та значення специфічних рис дискурсу як процесу взаємного висловлення позицій влади і мас.

Виклад основного змісту статті. Дискурсивна взаємодія влади і мас у ХХ столітті набула сталих форм, її філософський зміст полягає у підпорядкуванні суб'єкту мовлення не лише через риторичні засади тексту і всієї сукупності висловлювань, але і через значення і ситуацію промов. Істинність тверджень з боку влади у тоталітарному суспільстві визначалася як непорушна й одноманітна. В межах тоталітарного суспільства дискурс мас і влади становив інтегральну єдність, в якій позиції слухачів “збігалися” з пропозиційними інтенціями автора. В умовах ХХІ століття тоталітарний дискурс стає зразком односпрямованої і керованої з боку дискурсивної взаємодії влади і мас. Н.Гронська, В.Зусман та Т.Батіщева вказують, що “одночасна поява літературних свідчень тоталітаризму – момент цілком не випадковий. Т.Манн і М.Булгаков фіксують